

**ПАДЗАГАЛОВАК ЯК ЧАСТКА ЖАНРАВА-СТЫЛЯВОГА
ЭКСПЕРЫМЕНТУ Ё РАМАНЕ Э. СКОБЕЛЕВА «МИРОСЛАВ, КНЯЗЬ
ДРЕГОВИЧСКИЙ: ДУМА О МИНУВШЕМ»***

Катэгорыя жанру ў літаратуразнаўстве, з аднаго боку, даволі папулярны прадмет даследавання: выйшла безліч манаграфій, навуковых зборнікаў і асобных артыкулаў, прысвечаных жанрам пэўнага роду, гістарычнага перыяду, у творчасці пісьменніка, жанравым асаблівасцям асобнага твора, агульнай тэорыі жанру, — што стала падставай для вылучэння асобнай літаратуразнаўчай галіны — геналогіі (ці жанралогіі). Аднак пры гэтым жанравыя даследаванні з'яўляюцца актуальным накірункам у літаратуразнаўстве. Гэтаму, найперш, спрыяе бесперапынны рух літаратурнага працэсу і творчыя пошукі літаратараў. Жанравая вызначанасць твора заўсёды фарміруе ў чытача пэўны гарызонт чакання. Аўтарскае вызначэнне жанру праз падзагаловак апелюе да чытацкага вопыту рэцыпіента, а разам з тым і да літаратурнай традыцыі, і з іх дапамогай стварае канкрэтныя чаканні зместу і формы тэксту. Пры гэтым вельмі часта жанравы падзагаловак уступае ў дыялагічныя адносіны з жанравым канонам і з'яўляецца своеасаблівым маркерам творчага эксперыменту.

Творчасць рускамоўнага пісьменніка Эдуарда Скобелева вызначаецца разнастайнасцю. Чытачам ён вядомы і як паэт, і як празаік, і як драматург. Ён аўтар шэрагу твораў для дзяцей. Проза пісьменніка характарызуецца не толькі багаццем жанраў і тэм, але і своеасаблівай дыфузіяй жанраў. Вельмі цікавым у гэтым сэнсе з'яўляецца гістарычны раман «Мірослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем» (1979 г.) пра падзеі рэлігійнай вайны, якую выклікала хрышчэнне Русі князем Уладзімірам. Як заўважыў гісторык Н. Сташкевіч у рэцэнзій на раман, «Скобелеў — першы, хто выступае з мастацкай версіяй гісторыі дрыгавічаў» [5, с. 173], у той час, калі яшчэ няма спецыяльнага шырокага даследавання, прысвечанага гэтаму пытання.

Паводле формы раман Э. Скобелева ўяўляе сабой літаратурную і тэксталагічную містыфікацыю. У першым выпадку мы маем справу са старажытным рукапісам канца X стагоддзя, праўда, апрацаваным спецыялістам. Гэтая праца назіраецца не толькі па грунтоўных гістарычных, этнаграфічных каментарах, якія становяцца неад'емнай часткай рамана, але і па ўстаўках асобных слоў у тэксце, указанні пропускаяў пашкоджаных і таму нечытабельных месцаў. Асаблівасцю рамана з'яўляецца і яго стылізаваная пад стараславянскую мову. Гэта крыху ўскладняе чытанне і ўспрыманне тэксту, тым больш для непадрахтанага чытача. Аднак асаблівасць аўтарскай задумы патрабуе менавіта такое формавыяўленне.

Ужо сама назва рамана анансуе жыццёапісальную форму апаведу. Пра гэта сведчыць і пачатак «рукапісу», дзе аўтар, былы летапісец, праследуемы за сваё веравызнанне, заяўляе пра мэту сваёй працы: «Се аз починаю о Мирославе, князе Дреговичском, про житие его и славные свершения, ниже

про мнозіе горести Словенскай зямлі, іже выпалі по воле богов на княженье (Мірослава)» [4, с. 5]. Аднак менавіта жаданне распавесці пра «горести» роднай зямлі бярэ верх над жаданнем пакінуць нашчадкам жыццеапісанне князя Міраслава. Таму, відаць, твор і атрымаўся жанрава неадназначным. З аднаго боку, перад намі біяграфія князя, з другога — своеасаблівы летапіс Славянскай зямлі. Гэтую дваістасць мы можам назіраць нават у назве твора («Мірослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем»), дзе першая назва адсылае нас да жыццеапісання, а другая — аўтарскае вызначэнне жанру. Аднак і ў першым, і ў другім выпадку аўтар адхіляецца ад жанравых канонаў сярэднявечнай літаратуры. Для гэтага, на наш погляд, ёсць аб'ектыўныя прычыны. Па-першае, апавядач-летапісец не з'яўляецца носьбітам хрысціянскай культуры, так як у канцы X стагоддзя на ўсходнеславянскіх землях станаўленне хрысціянскай кніжнай традыцыі толькі пачыналася, а па-другое, ён быў язычнікам, г. зн. носьбітам іншай, дахрысціянскай, культуры. Відаць, таму можа быць апраўданай падобная кантамінацыя жанраў, дзе ў межах аднаго твора функцыянуюць прыкметы розных жанравых структур, што нехарактэрна для пераважнай большасці старажытнай кананічнай літаратуры. Невядомым на той час быў і такі жанр як дума.

Вядомая зараз пераважна як эпічны жанр украінскага фальклору, дума, тым не менш, знайшла сваё ўвасабленне і ў мастацкай творчасці. Даволі папулярнай яна стала ў польскай (Ю. Нямцэвіч, К. Браздзінскі, Ф. Венжык, Ц. Забароўскі, Ю. Славацкі, А. Чайкоўскі) літаратуры, а адтуль была перанесена К. Рылеевым ў рускую (М. Лермантаў, А. Кальцоў), дзе, праўда, не атрымала вялікага развіцця. Аднак і тагачасныя аўтары, і пазнейшыя даследчыкі гэтага жанру адзначаюць сувязь літаратурных дум з ліра-эпічным жанрам украінскага фальклору, які характарызуецца невысокай ступенню нарматыўнасці, гераічным ці сацыяльна-бытавым зместам і ідэямі дзяржаўнасці. Думы, па словах украінскага фалькларыста М. Дзмітрэнка, маюць астрафічную будову, свабодны вершаваны памер, пераважна паралельнае дзеяслоўнае рыфмаванне і выконваліся рэчытатывам у суправаджэнні кабзы ці бандуры [2, с. 27]. Зразумела, што з фальклорным жанрам думу Э. Скобелева аб'ядноўвае пераважна тэматыка і часткова пафас. У дадзеным выпадку пісьменнік апіраўся хутчэй на літаратурную традыцыю.

У старапольскай літаратуры, паводле сцверджанняў польскіх даследчыкаў, тэрмін дума ўжываўся ў шырокім значэнні — песня і вузкім — песня пра памерлага рыцара (рыцарскі плач — *lament rycerski*). На памежжы XVIII і XIX стагоддзяў былі вядомыя два тыпы думы — лірычная і эпічная. Лірычная дума ўяўляла сабой элегічны маналог аб смерці героя над магілай. Эпічная ж дума мела тры разнавіднасці: любоўная, дума жахаў і гістарычная дума. Апошняя, у сваю чаргу, распавядала пра подзвігі гістарычных асоб і важныя падзеі з нацыянальнай гісторыі [6]. У рускай жа літаратуры дума існавала пераважна ў дзвюх формах — як ліра-эпічны твор гістарычнай тэматыкі (часта асацыяравалася з гістарычнымі гімнамі) і як лірычная

медытацыя на філасофскія, рэлігійныя, грамадзянскія, сацыяльныя тэмы («Думы» А. Кальцова і «Дума» М. Лермантава). Абедзве гэтыя формы думы, можна сказаць, аб'яднаў (хутчэй за ўсё інтуітыўна) А. Герцэн у сваім праявістым аўтабіяграфічным творы «Былое и думы». Менавіта герцэнаўская мемуарыстыка, як нам падаецца, і магла стаць для Э. Скобелева ўзорам пры напісанні гістарычнага рамана «Мірослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем». Аднак, у адрозненні ад А. Герцэна, твор беларускага рускамоўнага аўтара захоўвае жанравыя рысы як народнай, так і літаратурнай думы.

Як ужо згадвалася вышэй, генетычна думы звязаныя з галашэннямі, якія суправаджаліся пералікам вартасцей памерлага, а «нарацыйныя элементы думы мелі дыдактычныя адзнакі» [3, с. 307]. У рамана Э. Скобелева памерлым з'яўляецца не толькі і нават не столькі князь Міраслаў, які загінуў ад атручаных варожых стрэл, колькі вера продкаў, мінулы жыццёвы і грамадскі парадак. Па словах летапісца, менавіта ў тыя гады, пра якія ён распавядае, знікла старажытная Русь і «обочь стоит уже иная, не узнающая и не узнанная; погибла честь, умножилось бесчестье и холопство духа, восторжествовала ненасыть» [4, с. 114]. Прыкладам жа для нашчадкаў, на думку апаведача, можа паслужыць гісторыя жыцця і смерці князя Міраслава, які «держался <...> обычая и заповедей и не поступался николи ради выгоды. Нет выгоды в выгоде, говорил, если не внемлешь глаголам предка, ибо боль произвела их. Читил бозей, жертвуя щедро, гадал же у кудесников-прорицателей только о походах» [4, с. 143], які быў мужны і смелы не толькі на вайне, але і ў мірных часы.

Як вядома, аўтар «Думы» не быў хрысціянінам, аднак ён быў добра знаёмы з артэфактамі гэтай культуры. «Дума о минувшем» мае фармальныя паказчыкі і такога жанру як летапіс, які вылучаецца сярод іншых жанраў старажытнай хрысціянскай літаратуры сваёй сінкрэтычнасцю. Навукоўцы лічаць, што летапісанне старажытных русаў «грунтавалася на гістарычных паданнях, на паэтычным асэнсаванні народаў сваёй гераічнай мінуўшчыны і на дакументальных запісах сучаснікаў пра найбольш значныя гістарычныя падзеі» [1, с. 41]. Як і ў большасці летапісаў, у «Думе» прысутнічаюць і гістарычныя паданні, і гісторыі ваенных паходаў, і апісанні народных традыцый, і згадкі пра разнастайныя прадвесці. Акрамя таго, у творы змешчаны і ўстаўны твор — заповіт князя Міраслава, так званае «Назидание для сыновей», якое «бысть вписано в пергаменты и скреплено печатью в последнее лето дружбы с Володимиром» [4, с. 306]. Летапісец жа, «почтя важным присовокупити к Житию» [4, с. 306], перапісаў яго цалкам у сваю працу. Такім чынам, «Дума о минувшем», як і «Аповесць мінулых гадоў», «Галіцка-Валынскі летапіс» і іншыя летапісныя зводы, уяўляе сабой гістарычна-літаратурную кампіляцыю, «у якой зведзены матэрыялы, узятыя з розных паводле часу, месца паходжання і аўтарскай прыналежнасці твораў» [1, с. 42].

«Па меры сваіх сіл я імкнуўся ўзнавіць гістарычную праўду» [4, с. 425] — прызнаецца Э. Скобелеў. Для гэтага, відаць, ён прапаноўвае нам, чытачам,

іншы погляд на падзеі таго часу, іншую — альтэрнатыўную — гісторыю. Выкарыстоўваючы прыём імітацыі мемуараў, пісьменнік стварае псіхалагічны эфект прысутнасці суб'яднага-апаведача. Мы перажываем хрышчэнне Русі разам з чалавекам, якога прымушаюць адступіцца ад сваёй веры, і глядзім на ўсё вачамі не хрысціяніна-верніка, не манаха, а язычніка, у якога ёсць свой погляд на тое, што адбываецца вакол. Аўтар дазваляе нам паглядзець на вядомыя падзеі і гістарычных асоб у іншым ракурсе — тое, што традыцыйна лічылася дабром, у рамане выступае злом: прызнаныя Праваслаўнай Царквой святымі князь Уладзімір і княгіня Вольга — вераломнымі злачынцамі, княгіня Рагнеда (сімвал гордасці і патрыятычнай вернасці ў нацыянальнай міфалогіі) — разбэшчанай вераадступніцай.

Э. Скобелеў прапаноўвае і свае версіі вядомых фактаў. Так, у адрозненне ад агульнадзяржаўных летапісаў, гісторыю славянства ён вядзе ад сына багіні Магожы Скалона і яго сыноў — Чэсна, Лузга і Подла. Акрамя таго, чытач становіцца сведкай вераломнага забойства князя Алега і выдуманна афіцыйнай версіі пра ўкус змяі, што выпаўзла з магільнага памерлага каня. Зусім па-іншаму малюецца і гісторыя выбару веравызнання князем Уладзімірам, які толькі прыкінуўся аслеплым, а пасля хрышчэння цудоўным спосабам вылечыўся.

Такім чынам, у чытача з'яўляецца магчымасць (ці ілюзія такой) пранікнуць у гісторыю знутры і паназіраць за працэсам яе «напісання». Такія ж элементы постмадэрнісцкай паэтыкі, як выкарыстанне прыёму містыфікацыі, інтэртэкстуальнасць, пераасэнсаванне элементаў мінулай культуры, сінтэз розных літаратурных жанраў (дума, летапіс, біяграфія, успаміны і інш.) дапамагаюць стварыць эфект «прысутнасці», пераканаць чытача ў рэальнасці падзей. Але, у адрозненне ад постмадэрнісцкіх твораў, для якіх характэрны гульнёва-іранічныя адносіны да гісторыі і адмаўленне пэўных каштоўнасцей, у рамане Э. Скобелева асабліва ўвага надаецца праблемам этычнага выбару, грамадзянскай актыўнасці, маральнай устойлівасці асобы.

ЗАЎВАГІ

*Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы БРФФД.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя беларускай літаратуры: Старажытны перыяд: Вучэб. дапам. для філал. фак. пед. ВНУ / рэд. М.М. Грынчык, У.А. Калеснік, У.Г. Кароткі і інш.; пад рэд. М.А. Лазарука, А.А. Семяновіча. — Мінск, 1997.
2. Дмитренко, М. У краінскі народні думы: термін і дэфініцыя // Міфалогія і фольклор. — 2008. — № 1. — С. 20–27.
3. Літаратурознаўча энцыклапедыя: у двух томах. — Т. 1. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. — Київ, 2007.
4. Скобелев, Э. Мирослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем. — Минск, 1979.
5. Шашкевич, Н. Дреговичи: легенда и быль / Н. Шашкевич // Неман. — 1980. — № 12. — С. 172–175.
6. Suchanek, L. Жанр думы в русской и польской литературах // Genologické studie. II, K postě profesora Franka Wollmana. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 1993, pp. 169–176.
/ [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу:

http://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/132313/LitterariaHumanitas_002-1993-1_20.pdf?sequence=1. — Дата доступа: 4.05.2017.